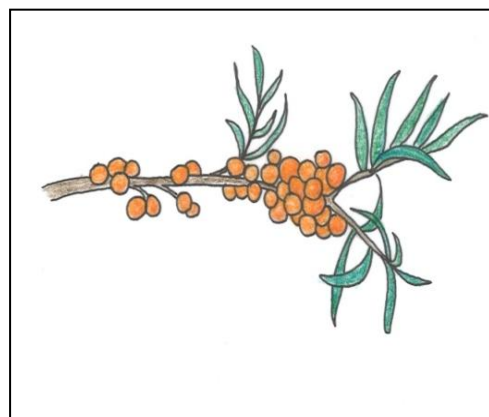

Att leva på sitt gröna företag

- bärodling i kombination med
plantskoleverksamhet

Karin Nyholm

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Trädgårdens hantverk och design
21 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2013

Att leva på sitt gröna företag
- bärödling i kombination med plantskoleverksamhet

Karin Nyholm

Handledare: Pierre Nestlog

Kandidatuppsats, 21 hp
Trädgårdens hantverk och design
Lå 2012/2013

Program in I Conservation, Gardening and Garden Design
Graduating thesis, 21 hp, 2012/ 2013

By: Karin Nyholm
Mentor: Pierre Nestlog

To make a living at the green business - berry combined with nursery operations

ABSTRACT

This work is largely about being able to make a living in the green industry. The problem I have chosen to consider is the uneven recourse requirements in Swedish nurseries. This is a problem for both the employer and the employee. I have examined three growers practice and experience of combined operations at nurseries, the berry and selve-serve cultivation. The goal was to find well-founded proposals for an existing nursery so that it can be developed to exploit knowledge, areas and recourses in a better way. Based on a conscious general approach to reasoning the thesis becomes interesting to the public. The starting point has been to combine nursery operations with different types of berry but I've also dealt with other opportunities that have arisen over time. The presentation of the existing nursery and summaries of three interviews coupled with the proposals becomes my results. I have come to the conclusion that there are many opportunities to develop a nursery business. If you want to add extra weight to make use of the knowledge resources that exist within the company, selve-serve berry is an excellent option. Synergies can be large between the plant sale and the selve-serve operation giving the staff the opportunity to use their expertis in advising on choice of cultivar and growth habit.

Title in original language: Att leva på sitt gröna företag –
bärodling i kombination med plantskoleverksamhet

Language of text: Swedish

Number of pages: 34

Keywords: Berries, Berry, Cultivation, Nursery, Selve-serve

Förord

Denna rapport är slutprodukten av min sista och avslutande kurs i utbildningen Trädgårdens hantverk och design på Dacapo i Mariestad. Ämnet är valt utifrån personligt intresse och ambitionen har varit stark att koppla rapporten till den dagsaktuella praktiken inom den gröna näringen.

Arbetet bygger till stor del på tre informanter som jag har fått en stor mängd fakta och erfarenhetsbaserad information ifrån. Att få tillfälle att lära känna praktiker inom min nya bransch genom ett personliga möten är mycket värt för mig. Att få historiskt perspektiv på dagens problemområden genom muntlig tradition och att spegla mina nyvunna kunskaper i den avslutande problemlösningen har varit stärkande i min nya yrkesroll. Av den anledningen vill jag tacka Kerstin Frisk, Maria Wardin och Herbert Arvidsson för att ni ville dela med er!

För nyvunna kunskaper i växternas värld vill jag tacka de lärare inom trädgårdsprogrammet jag kommit i kontakt med under utbildningen, särskilt programansvarig och handledare i denna rapportskrivning, Pierre Nestlog. För givande diskussioner om forskning och facklitteratur samt för hängiven service och engagemang vill jag tacka skolbiblioteksansvariga Maria Hörnlund.

Till sist ett stort tack till mina närmaste därhemma, min familj och mina arbetskamrater, för stöd och tålamod under denna långa period av dubbelarbete.

Innehållsförteckning

1. Inledning	11
1.1 Bakgrund	11
1.2 Problemformulering	11
1.3 Syfte	12
1.4 Frågeställning	12
1.5 Avgränsningar	12
1.6 Befintlig kunskap	13
1.7 Metod och material	13
2. Undersökning	15
2.1 Resultatredovisning	15
2.1.1 Gustafsons Plantskola i Vartofta	15
2.1.2 Maria Wardin, Wardins Gårdsprodukter i Jäla	15
2.1.3 Herbert Arvidsson, Herberts Hallon i Harplinge	16
2.1.4 Kerstin Frisk, Gustafsons Plantskola i Vartofta	16
2.2 Slutsatser	17
2.2.1 Bakgrund till problemet	17
2.2.2 Fördelar med kombinationen plantskola/bärodling	18
2.2.3 Att ta vara på tidens strömningar	18
2.2.4 Alternativa kombinationsverksamheter	19
2.2.5 Finansiering	19
2.2.6 Första förslaget: Sommarhallon och bäraronia	20
2.2.7 Andra förslaget: Amerikanska blåbär	21
2.2.8 Tredje förslaget: Fläder och havtorn	21
2.2.9 Gemensamma nämnare för förslagen	22
3. Avslutning	23
3.1 Diskussion	23
3.2 Sammanfattning	24

Bilaga 1: Intervjufrågor

Bilaga 2: Översiktsplan Gustafsons Plantskola i Vartofta

Bilaga 3: GANT-schema över Gustafsons Plantskolas och odlingsförslagets resurskrav över året

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Under min praktikperiod vid Rånna Visningsträdgård i Skövde sommaren 2011 kom jag i kontakt med Birgitta Svensson, hortonom och försöksledare på SLU Försöksstation vid samma anläggning. Jag blev inbjuden till en fältvandring där hon redovisade forskningsresultat i skadedjursbekämpning och tunnelodling i ekologisk hallon-, jordgubbs-, björnbärs- och blåbärsodling. Birgitta inspirerade mig att uppmärksamma ett område inom trädgårdsvärlden som dittills varit obekant för mig. När jag senare i utbildningen fick uppgiften att skriva en växtkatalog utifrån eget intresseområde valde jag att sammanställa ett antal bär för svensk frilandsodling. En anledning till detta var förstås mitt spirande intresse för trädgårdens smaker. En annan var att det, enligt min mening, ingår alltför lite i utbildningen om denna historiskt och kommersiellt viktiga del av svensk odling.

Som en inledning till detta examensarbete anmälde jag mig till en temadag om ekologisk odling av havtorn och udda bär i augusti 2012 i Länsstyrelsens regi. Där fick jag till mig massor av muntlig och skriftlig information. Kursledaren Kirsten Jensen är en av landets främsta inom bärödling och de flesta av deltagarna var praktiserande bärödlare som gärna delade med sig av sina erfarenheter. En del av temadagen var förlagd till Bergstens havtornsodling i Äspered, där jag fick inblick i de praktiska aspekterna av bärödling som jordförberedelser, stängsling och beskärning.

Som nybliven plantskolägare har jag under sommarsäsongen 2012 kommit i närkontakt med de rutiner och miljöer en plantskola erbjuder. Jag har också blivit varse den stiltje i kundtillströmning som de varmaste sommarmånaderna för med sig. Tanken har väckts om en möjlighet att kombinera frilandsodling av bär med plantskoleverksamhet för en jämnare arbetsbelastning över året och bättre utnyttjande av resurser. Arbetet vänder sig till studenter och lärare vid institutionen, till arbetsgivare och arbetstagare i den gröna näringen samt i ett vidare perspektiv till landsbygdsutvecklare i landet.

1.2 Problemformulering

Som nyutbildad trädgårdsmästare är den vanligaste anställningsformen säsongsanställning. Detta faktum är begränsande såväl ekonomiskt som professionellt. Det finns små möjligheter att arbeta med det man är utbildad för, på en och samma arbetsplats, under hela året. En stor osäkerhet finns också i att bryta anställningen efter varje säsong utan att vara garanterad en fortsättning. Årsbaserade tjänster och tillsvidareanställningar skulle uppgradera yrkets status och göra det möjligt för fler att praktisera sina kunskaper till fullo. Detta i sin tur skulle gynna såväl den enskilde som samhället ekonomiskt och hälsomässigt.

Ger man sig på att driva eget grönt företag finns samma problematik men i motsatt riktning: Hur skapas ett jämnare arbetskraftsbehov under hela året och hur kan de anställdas arbetssäsong förlängas så att de kan och vill komma tillbaka nästa år? Hur motverkas lågsäsong i försäljning under högsommaren utan att den nuvarande verksamheten blir lidande? I ett större perspektiv kan vi inte blunda för den verklighet som visar att mindre svenska plantskolor har svårare och svårare att hävda sig i konkurrensen med större företagskedjor. Hur tacklas detta hinder för utveckling?

1.3 Syfte

Som nyetablerad i branschen har jag lätt att se dagens svårigheter men saknar erfarenheten och historiekunskaperna att förstå dem genom. Syftet med arbetet är att med hjälp av andras erfarenheter och med sikte på framtidens krav komma fram till möjlig och lämplig komplettering av verksamheten på en befintlig plantskola. Arbetet landar i ett antal förslag till utveckling av den egna verksamheten Gustafsons Plantskola i Vartofta. Vägen dit går emellertid via plantskolenäringsens försörjningsproblematik och personalfrågor som är desamma landet runt, vilket ger arbetet generalitet och bärighet för allmänt intresse.

1.4 Frågeställning

Vilka typer av bärodlingar eller andra kombinationsverksamheter passar tillsammans med en befintlig plantskoleverksamhet gällande resurs-, plats- och tidsaspekter?

1.5 Avgränsningar

I arbetet refererar uttrycket bär till de frukter och bär som i vardagligt tal kallas för bär. Arbetet avser bärodling i mindre omfattning för självplock, lösviktsförsäljning och eventuellt förädling. Industriproduktion av bär innebär alltför stora investeringar, volymer och arbetstimmar per år för att komma i fråga inom arbetets ramar. För att generalisera arbetet och göra det mer allmänt användbart har jag valt att utgå från växter härdiga i minst växtzon 3. I begreppet plantskola avses mindre, landsbygdsnära verksamhet med en kombination av egen produktion och inköpta planter till minutförsäljning. Begreppet handelsträdgård används i detta arbete som en synonym till plantskola.

Jag har i arbetsprocessen tagit del av litteratur och andra skriftliga källor från 1880 till dags dato för att fånga sammanhanget och få perspektiv på det aktuella kunskapsområdet. Däremot refereras endast till källor från 2006 till 2012. Denna begränsning görs på grund av de förändringar som sker över tid i klimat, samhällsekonomi och konsumtionsvanor och därmed gör äldre information inaktuell och missvisande.

1.6 Befintlig kunskap

Länsstyrelsen har gett ut ett flertal informationshäften om odling av vanliga och udda bär. Kirsten Jensen är växtrådgivare på Länsstyrelsen i Västra Götalands län, och har varit kursledare för ett flertal kurser om uppstart och odling av bär.

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet bedriver försöksverksamhet inom området bärodling, och har gett ut mindre delrapporter samt *Ekonomi i bärodling – Kalkyler för jordgubbar och hallon*, Jordbruksinformation 13, 2011. Birgitta Svensson är försöksledare på SLU:s försöksstation på Rånna i Skövde och har fältvandringar där projekten delredovisas och utvärderas muntligt och skriftligt. Forskningen har också resulterat i informationshäften om bärodling, bärodling i tunnel, ekologisk bärodling och skadedjursbekämpning i bärodling. Även Thilda Nilsson och Christina Winter har skrivit ett flertal texter i SLU-LTJ:s faktabladsserie och i Jordbruksverkets Jordbruksinformation 2006-2012, främst om ekologisk odling av bär.

Ett spännande nytt projekt i vardande inom bärodling är ett samarbete mellan Elitplantstationen, E-planta, Fritidsodlingens Riksorganisation, FOR och SLU. Titeln är ”Kvalitetssäkring av frukt- och bärväxter – ett hållbart system för utvärdering och dokumentation av växtmaterial för plantskola och fritidsodling”.

Som en förstudie till examensarbetet gjorde jag i en tidigare kurs en växtkatalog med femton arter av bär lämpliga för frilandsodling.

1.7 Metod och material

För att ringa in för- och nackdelar med kombinationsverksamheter i allmänhet och bärproduktion för självplock i synnerhet har jag genomfört tre intervjuer. Jag har varit i kontakt med tre personer med stor erfarenhet inom sina olika områden. Valet av informanter gjordes med syftet att klargöra de olika verksamheternas likheter och skillnader. Jag ämnade också undersöka vilka åsikter representanterna från de skilda ”kunskapsbakgrunderna” hade angående problemområdet och mitt förslag på lösning av detsamma.

Intervjun med Maria Wardin gjordes 7 november 2012 i samband med fältstudier på den aktuella produktionsgården. Fokus i inriktning och frågor låg på frilandsproduktion och kundkontakt. Vi samtalade i två timmar medan hon visade mig runt ägorna.

Intervjun med Herbert Arvidsson genomfördes per brev i november 2012, och syftade till att ta reda på mer om den svenska utvecklingen av bärsorter till självplock. På grund av min begränsade tidsram och hans hälsa gjordes inget studiebesök, och följdfrågor fick prioriteras bort.

Intervjun med Kerstin Frisk gjordes 12 december 2012 vid ett hembesök. Avsikten var att samla information kring plantskoleverksamhet förr och nu samt undersöka förutsättningar till olika sorters kombinationsverksamheter. Vi satt och samtalande i två timmar över en kopp te.

Frågorna till de tre informanterna var skräddarsydda och kom att se ganska olika ut. Jag har valt att redovisa frågorna jag ställde i bilaga 1.

För att åskådliggöra och jämföra plantskoleverksamhetens och kombinationsförslagens resurskrav under året använde jag mig av GANT-scheman,

2. Undersökning

2.1 Resultatredovisning

I denna del av arbetet har jag valt att först presentera den aktuella plantskolan där de slutgiltiga förslagen appliceras (2.1.1). Efter det presenteras de tre informanterna, deras yrkesverksamhet och relevanta delar av intervjuerna i varsitt stycke (2.1.2 t.o.m. 2.1.4). Slutligen redovisas slutsatser och förslagen för den aktuella platsen (2.2).

2.1.1 Gustafsons Plantskola i Vartofta

Gustafsons Plantskola ligger i utkanten av Vartofta samhälle, en mil utanför Falköping i Västra Götalands Län. Plantskolan grundades 1942 och har haft skilda inriktningar genom åren. Sedan två säsonger tillbaka äger jag Karin Nyholm den tillsammans med Mattias Alkman. Företaget har en omsättning på tre miljoner kronor per år och vi har tre säsongsanställda från mars till och med oktober. Plantskolan ligger ute på landet men har ett stort upptagningsområde med ett flertal städer och samhällen i närheten. Plantskolan erbjuder ett fullsortiment av växter: frukt-, allé- och prydnadsträd, bär-, häck- och prydnadsbuskar, ett stort sortiment av rabatt-, marktäckande, busk- och klängrosor samt perenner från Ombergs Plantskola. I egen produktion finns penséer, smultron och ett stort sortiment av sommarblommor. Sedan några år tillbaka erbjuds även trädgårdstjänster som rådgivning, design, anläggning, skötsel och beskärning.

Gustafsons Plantskola i Vartofta har stora arealer som tidigare använts för frilandsodling av främst solitärbuskar, häckväxter och rosor. Ytan som är aktuell att använda i dagsläget är ca 100x50 meter stor, gräsbeklädd och ligger solbelyst och relativt skyddad mot vind. Den är dessutom belägen nära landsväg, parkering och försäljningsområdet vilket underlättar logistik och marknadsföring (Se bilaga 2). Jorden är lerhaltig och något sank i ena änden. Plantskolans resurskrav är sammanställda i ett diagram där jämförelser kan göras mellan arbetsåret på plantskolan och i de olika odlingsförslagen, samt även förslagen emellan.

2.1.2 Maria Wardin, Wardins Gårdsprodukter i Jäla

Maria Wardin är utbildad vid SLU Uddetorp i Skara, där hon gick Lantbruksskolans jordbrukslinje 1980 till 1982. Gården hon och maken driver har funnits i Marias släkt i många generationer. Grundverksamheten är grönsaksodling. Man medverkar på marknader och levererar varje vecka under säsong grönsakskassar till hushåll i Falköpings tätort.

Frukt- och bärodling, självplock, förädling, odlingspedagogik och föreläsningar ryms också inom verksamheten. Det finns många fördelar med kombinationer, säger Maria. Det skapas ett mervärde, ett större utbud, biologiskt mångfald och det sprider riskerna vid missväxt. Bär är mindre skötselkrävande och mer tåliga att odla än grönsaker, och därför ett bra komplement till

grönsaksproduktionen. Under de senaste åren har bärodlingen ökat på gården. Den har visat sig fylla en dubbel funktion då man ibland använder fläder, bigarrå och hallon för att ge lä å känsligare växter.

För att öka skördevolymen finns bikupor riggade i odlings ytterkant. Det gör stor skillnad i fruktsättning och som en bonus får man även honung med gårdens sigill. För att förlänga skördesäsongen har man utökat med fler sorters hallon. För tillfället finns 'Veten', 'Preussen', 'Green Ample' samt en oidentifierad något senare sort av sommarhallon som ger skörd av något mindre, söta bär under fyra veckors tid. Enligt Marias erfarenhet finns det mer efterfrågan än tillgång på just hallon. Udda bär som till exempel saskatoon (bärhäggmispel), havtorn och bäraronia tror hon också kan vara värt att satsa på. Själv har hon ett fåtal saskatoonbuskar, men de blev tidigt angripna av harar och har inte gett så mycket skörd än. Annars är skadedjur inget stort problem hos Wardins. När det gäller frukt- och bärodlingarna har hon satt stamskydd och hägnat in vissa ytor mot rådjur och hare.

2.1.3 Herbert Arvidsson, Herberts hallon i Harplinge

För att fördjupa förståelsen om bärodling i såväl historiskt som odlingsekonomiskt perspektiv, vände jag mig till en erfaren profil inom området, Herbert Arvidsson. Han och hans fru Ingeborg drev under många år hallon- och vinbärsodling i Harplinge på västkusten. De har även bidragit med nya sorter på marknaden, bland annat 'Risarp' (hallon och svarta vinbär) och 'De Gröna' (grönfruktiga vinbär). Till en början bedrev de självplocksodling av vinbär, för att senare utöka med hallonodling och hallonplantproduktion.

"Vi började på 1970-talet med 2,5 hektar vinbärsodling. Sen blev det mer och mer allteftersom" skriver Herbert. Förädlingen kom igång senare, och under en period hade man igång de tre verksamheterna självplocksodling, plantproduktion och sortutveckling parallellt. Anledningen till att man valde att odla just vinbär och hallon var efterfrågan var stor efter dessa arter på den tiden. "Numera är det mycket svårare att få kunder till självplock! Det är nödvändigt att odla ekologiskt om man ska starta upp idag" menar Herbert. Som andra möjliga kombinationsverksamheter föreslår han hästnäringen eller Bed and Breakfast. Herbert lyfter fram bra bärsorter till självplock. "Bland svarta vinbär är 'Risarp' den mest välsmakande sorten". Av de röda föreslås 'Random', och 'Vit Jätte' bland de vita. När det gäller hallon föredrar Herbert 'Meeker' och 'Risarp' i rött och gult.

2.1.4 Kerstin Frisk, Gustafsons Plantskola i Vartofta

Den tredje intervjun gjordes i syfte att belysa grundverksamheten plantskola, och vad den kan innehålla i mån av behov, krav och resurser i jämförelse med den tänkta kombinationsverksamheten. Kerstin Frisk har arbetat som plantskolägare i tio år 1989 till 1999, och som plantskolepersonal sedan 2000. Hon har ett stort trädgårdsintresse och när hennes

syster frågade om hon ville vara med att ta över en handelsträdgård tackade hon ja. Den tidigare ägaren ledde dem in i arbetet under en övergångssäsong och var ett stort stöd även i efterhand. Verksamheten var helårsbaserad med inriktning på sommarblommor, krukväxter och kransbinderi. När de sålde verksamheten efter tio år tog det bara någon vecka innan dåvarande ägaren på Gustafsons Plantskola i Vartofta ringde upp dem och erbjöd anställning. Han var en kunnig odlare som delgav Kerstin mycket kunskap inom ämnet. En del fortbildning har det också blivit genom åren, om rosor, beskärning, jord, perenner och annat.

Kerstin är positiv till tanken om kombinationen plantskola och bärödling. Hon har, liksom Maria Wardin, erfarenhet av grönsaksodling och håller med om att bär är mer lättskötta och ger skörd vid den tid plantskolan har lågsäsong. Udda bär däremot är hon tveksam till. Hon tror kunderna är osäkra på hur de smakar och förädlas. ”Men man kan ju använda havtorn som lähäck till bärödlingen. De är ju lättskötta och blir ganska höga”. Självplock har varit på nedgång ett tag men nu tycker hon sig märka en uppgång igen.

Den yngre generationen kan vara svårflörtad i sådana här avseenden. De är alltför jäktade för att ta sig tid med självplock och förädling, är Kerstins erfarenhet. Till den huvudsakliga bärödlingen skulle hon satsa på något som folk vet vad det är, som hallon. Med hjälp av olika sorters sommar- och hösthallon kan man få en stor variation av smak, färg och användning över en lång skördesäsong. En viss mängd färdigplockade bär kan vara bra att ha till salu framme vid kassan, för den som har ont om tid eller tålamod. Mindre mängder av krusbär och vinbär tror hon också kan vara av intresse för kunden.

Frågan om alternativ till bärödling ges många svar. Det vanligaste hon sett själv är att plantskolan drivs tillsammans med ett fik eller bageri med servering. Heminredning är en annan närbesläktad verksamhet. ”Steget är inte så långt mellan att inreda trädgården och att inreda huset, eller att inreda huset med blommor och växter”, säger Kerstin. Att anordna kurser är en annan idé värd att prova. ”Perennakurser, grundkurser i beskärning eller design är sådant vi sysslar med dagligen i och med kundupplysning och rådgivning”. Varför inte göra det i större dimension och ta betalt för det? Skapandekurser i betonggjutning och kransbinderi tror hon kan finnas ett sug efter framme i mörkaste november.

2.2 Slutsatser

2.2.1 Bakgrund till problemet

Anledningen till att arbetsåret på en plantskola är så varierande i intensitet beror förstås delvis på årstiderna. ”Är det vinter så ÄR det!” som Kerstin Frisk uttrycker det. Men problemet kan även förklaras i ljuset av tidigare förutsättningar i odlingen. Kerstin berättar om 1990-talets början då den stora förändringen från frilandsodlat till krukodlat slagit igenom helt. När man odlade alla lignoser och perenner till kunden på friland var försäljningssäsongen styrd till de perioderna när det är lämpligt att hantera barrotat material, det vill säga vår och höst.

Under dessa avgränsade perioder tog man in tillfällig personal under kortare tid. Att hantera krukodlat innebär många fördelar. En av dessa är att materialet är tillgängligt för transport och plantering under större del av året. Men detta innebär också att försäljningstopparna planas ut och att verksamheten kräver personal över en längre, mindre intensiv säsong.

2.2.2 Fördelar med kombinationen plantskola/bärodling

En plantskola från 1940- till 1980-talet har med stor sannolikhet bedrivit frilandsodling tidigare i form av egen uppdrivning av perenner, buskar och/eller träd. Därför finns troligen outnyttjade markytor som lätt kan återställas till odlingsyta. Dessa områden har en gång blivit valda till just odling och läget är bästa möjliga. Den tidigare odlingen bidrar också till att jorden är bearbetad och fri från större stenar och rötter. Den tillgång till vatten och bevattning som bärodlingen kräver finns troligen inom området även om den behöver upprustas och kompletteras.

Daglig tillsyn finns redan i plantskolans rutiner, då det finns plantor i växthus som behöver vattnas och luftas, växtbäddar som skadedjurskontrolleras och där plantorna ställs upp efter regn och blåst. Den dagliga tillsynsrundan kan också inkludera frilandsodlingen.

Personalen som finns på plats kan ta hand om självplockskunderna, som behöver hjälp med introduktion, råd och betalning i självplocksverksamheten. Arter och sorter av bär som finns till försäljning i plantskolan kan kunderna se och smaka i frilandsodlingen. Detta skapar nya försäljningsargument och en naturlig marknadsföring av självplocksverksamheten. Den kunskap och erfarenhet som arbetslaget besitter kan utnyttjas på ännu effektivare sätt med denna kombination av verksamheter. Det kan gälla kunskap om odling, skötsel, beskärning och förädling.

En relativt lättkött verksamhet som bärodling kan locka mer kunder ut till landsbygden där de flesta plantskolor är belägna, och självplockningen kan fungera som en aktivitet/upplevelse som berikar plantskolebesöket och -miljön (Svensson & Nilsson, 2010, s. 6).

2.2.3 Att ta vara på tidens strömningar

Utvecklingen av de svenska hushållens produktion och konsumtion av bär har förändrats drastiskt under det senaste århundradet. Från de nya möjligheterna till självhushållning under egnahems- och krigsåren, via en lång kombinationsperiod av självhushåll och självplockstradition, till 1990-talets ”köp färdigt-tradition” (Blomberg, 2012). De senaste åren har pendeln svängt tillbaka något. Trenden kring resurssparande, ekologiskt och egentillverkat för svensken tillbaka till traditionerna och intresse för råvarorna och lokal produktion. Maria Wardin är en av dem som under de senaste åren sett ett uppsving för intresset av självplock.

2.2.4 Alternativa kombinationsverksamheter

Under intervjuerna har andra verksamheter än bärödling diskuterats när det gäller möjlig och lämplig kombinationsverksamhet. Herbert Arvidsson föreslår Bed and Breakfast-konceptet eller någon form av hästnäring som turridding eller uthyrning av mark till hästhållning. Dessa verksamheter är intressanta i allmänhet, och för andra plantskolor kan de absolut vara kompatibla. Med en mindre plantskola och ett personligt intresse för hästar kan idén vara aktuell. Eftersom dessa förutsättningar inte finns på Gustafsons Plantskola i Vartofta går jag dock inte vidare med den i detta arbete. Bed and breakfast-konceptet är också möjligt och lämpligt på många ställen och i många sammanhang, men inte just nu i just detta fall.

Kerstin Frisk påminner sig om kombinationer hon stött på genom åren. De flesta exempel hon refererar till är i grunden gårdsverksamheter, där man i mindre skala säljer sommarblommor och perenner och samtidigt driver bageri eller café. För att ro iland kombinationen fullsortimentsplantskola och bageri krävs ett samarbete mellan två fristående företag, vilket är en spännande idé men långt utanför ramarna i detta skede av den aktuella plantskolans utveckling. Inredning är ett område där Kerstin Frisk sett lyckade kombinationer med plantskolor. Hennes egen erfarenhet säger henne dock att det i praktiken är svårt för ett landsbygdsföretag att konkurrera med de nischade inredningsbutikerna i tätorten.

Sammantaget kan man konstatera att ovanstående exempel visar en stor idérikedom och möjligheter för den som vill starta någon sorts gårdsföretag. För Gustafsons Plantskola däremot finns redan en omfattande verksamhet och tidsåtgången och kostnader för uppstart överstiger de resurser som kan uppåddas för en andra verksamhet. Dessutom saknas de naturliga förankringarna till grundverksamheten och arbetslagets resurser och kunskaper inom växtvärlden tas inte tillvara i de ovanstående exemplen. Under arbetets gång har personalens befintliga, specifika yrkeskunskaper blivit den viktigaste faktorn att ta vara på vid en utökad verksamhet.

2.2.5 Finansiering

För att avgöra om de olika föreslagna kombinationsverksamheterna är ”möjliga” och ”lämpliga” som jag uttrycker det i arbetets syfte, utgår jag från aspekterna tid, plats och resurs. De två första är ganska lätta att definiera och relatera till den befintliga verksamheten. Den sista är något mer komplex eftersom den innefattar både ekonomiska och andra resurser företaget har att befoga över, som personal eller befintliga lokaler. Det är också svårt att generalisera om vad som är rimligt eller alltför kostsamt när det gäller en sådan här investering. Det beror naturligtvis på vilka förutsättningar den aktuella plantskolan har.

En möjlighet för att underlätta finansieringen är att söka bidrag. De kommunala och nationella målen om en levande landsbygd möjliggör ekonomiskt stöd för uppstart av sådan här verksamhet och Länsstyrelsen och Jordbruksverket är två av aktörerna i denna process.

I Länsstyrelsens kompendium (Jensen, 2009) finns fakta om regler och stöd för miljövänlig odling.

En intressant åsikt jag stötte på under min intervju med Maria Wardin är att bidrag inte alltid uppfattas positivt. Maria Wardin undviker medvetet att söka bidrag och stöd till de flesta av sina verksamheter även om hon skulle kunna få dem. Hennes erfarenhet är att kraven som följer med bidragstagandet, framför allt olika former av dokumentation, är oproportionerligt stora och innebär mycket extraarbete. Hon anser också att de formella reglerna som omgärdar bidragen begränsar hennes skaparglädje.

2.2.6 Första förslaget: Sommarhallon och bäraronia

I mitt första förslag har jag valt en kombination av sommarhallon *Rubus idaeus* och bäraronia *Aronia prunifolia*. Hallon är det ett bär som Maria Wardin märkt att det finns mer efterfrågan än tillgång till i självplockssammanhang. Kerstin Frisk är också positiv till hallonodling. Det är ett välkänt bär och kunderna vet hur de ska förädla det. Av hallon finns en variationsrikedom i smaker och färger. En viss skillnad finns också i mognadsperiod. Jag tänker mig tre sorter som täcker dessa aspekter så långt som möjligt. *R. idaeus* 'Preussen' är en välkänd hallonsort som säljer bra på plantskolan. Att kunna erbjuda kunden ett smakprov eller visa växtsätt eller beskärningsteknik på plats ger bra marknadsföring för såväl plantskolan som för självplocksodlingen. *R. idaeus* 'Golden Queen' väljer jag för den gula färgen, den söta smaken och för att Herbert Arvidsson nämnt att den trivs i lerjord som det är på den aktuella platsen.. *R. idaeus* 'Mormorhallon' är en skörderik sort med stora bär som både Kerstin Frisk och Herbert Arvidsson talar mycket gott om.

Man skulle kunna välja någon sorts hösthallon också, men jag avstår från det på grund av att de kräver tunnelodling för att hinna mogna och ge tillräckligt bra avkastning (Jordbruksverket, 2011). Tunnelodling är ett mycket bra och effektivt sätt att odla bär, men de extra inköpskostnader och arbetsinsatser som krävs i form av luftning och vattning gör att odlingsformen inte passar på Gustafsons Plantskola i detta skede av utveckling. I ett längre perspektiv är det däremot mycket intressant.

Aronia prunifolia 'Viking', en sort av bäraronia, är en ca 150 cm hög buske med stora bär som växer i klasar och innehåller mycket vitaminer och antioxidanter (Länsstyrelsen, 2011, s. 13). Aronia är relativt nytt som plockbär och ingår i uttrycket "udda bär" vid Länsstyrelsens utbildningar. Bäret har rött fruktkött och saft, samt en smak som gör sig bäst i förädling tillsammans med andra bär. Kerstin Frisk uttrycker tveksamhet till att odla bäraronia eftersom smaken inte passar alla. Därför finns i detta odlingsförslag möjlighet att plocka och frysa in hallon, och efter några veckor ta hand om de mogna aroniabären. Kombinerar man sedan dessa två kan man få fler smak- och förädlingsmöjligheter (Blomqvist, 2007, s. 36).

I detta förslag har jag tagit tillvara Maria Wardins synsätt att sprida riskerna i odlingen genom att variera grödorna. Blir det missväxt på grund av skadedjur eller väder drabbas troligen bara en av de två grödorna. Tänkvärt om hallon är att de behöver någon form av stöd och extra vattentillgång under kartbildningen. Aronia i sin tur gillar inte konkurrens av andra växter. Medan hallon mår bra av näringstillskott av till exempel gräsklipp ger aronia bäst skörd utan gödning (Blomqvist, 2007, s. 34).

2.2.7 Andra förslaget: Jätteblåbär

Detta förslag är en monokultur av jätteblåbär *Vaccinium angustifolium*-gruppen/ *Vaccinium corymbosum* eller amerikanska blåbär som de också kallas. Jag väljer att plantera tre olika sorter för att optimera pollinering och skörd. *V. corymbosum* 'Patriot' har rik, halvtidig skörd och fördragsamhet med överskott av vatten i jorden, vilket kan förekomma på odlingsfältet vid Gustafsons Plantskola. *V. angustifolium*-gr. 'Putte' är en frosttålig, frisk, låg sort med 0,7 meter höga buskar vilket underlättar plockandet. Till sist sorten *V. corymbosum*. 'Northland' med en hårdighet ända upp i zon VI, ger en jämn hög skörd och påminner om vilda blåbär i smaken (Länsstyrelsen, 2006, s.6).

En av anledningarna till att jag valt denna kultur är att jag besökt en stor jätteblåbärsodling ca fem mil från Gustafsons Plantskola. Där fungerar några av de ovan nämnda sorterna bra och kundtillströmningen är stor. Det relativt stora avståndet mellan plantskolan och den nuvarande odlingen samt skillnaden i yta, sortiment och övrig verksamhet gör att jag inte anser att det finns stor risk för konkurrens mellan de två odlingarna. Jätteblåbär väcker ett stort intresse hos plantskolekunderna och liksom hos hallonodlingen ser jag här en möjlighet till synergieffekter mellan växtförsäljning och självplocksodling.

I detta förslag tillkommer tid och kostnader i markförberedelser i form av odlingsfåror med befintlig jord och torv eftersom jätteblåbär kräver lågt pH-värde. En annan investering att överväga är att köpa in treåriga exemplar istället för ettåriga plantor. Etableringsförmågan är större hos äldre plantor och dessutom vinner man tre av de fyra åren det tar för plantan att bli skördemogen om man köper treåriga plantor. (Länsstyrelsen, 2006, s. 3). Ett alternativ för en plantskola är förstås att krukta in och driva upp barrotat material själva, vilket sänker kostnaderna till viss del.

2.2.8 Tredje förslaget: Fläder och havtorn

Mitt sista förslag är det som kräver minst när det gäller förberedelser och skötsel. Fläder *Sambucus nigra* finns redan på plantskolans ägor och varje år kommer kunder och frågar om de får plocka blommorna till förädling. Med en skörd av fläderblom och en skörd av fläderbär får man ut mycket av denna anspråkslösa buske. Den trivs på många sorters jordar och är populär att förädla, framför allt till saft.

Odlas flädern tillsammans med havtorn *Hippophae rhamnoides*, som gärna vill ha lite frostnupna bär för att smaka sött, kan man erbjuda en lång skördeperiod. Havtornets dilemma är att det är så svårt att komma åt bären: de släpper inte så lätt och grenarna är torniga och spretiga. Detta vägs upp av den enkla skötseln och de låga kraven på näring och vatten. Havtorn finns i hon- och hankloner och planteras blandade i odlingen. Däremot vindpollineras de så man behöver inte tänka på pollinatörinsekter. Havtorn är ett av de senaste årens trendbär. Den äger en annorlunda, av många uppskattad smak och innehåller många vitaminer och antioxidanter. Havtorn trivs bra i torra och planteras därför längst från de sankna områdena i odlingen. Sorterna *H. rhamnoides* 'Lotta' och 'Svenne' är nyutkomna svenska sorter som dels är lättare att skörda än de tidigare svenska sorterna (Länsstyrelsen, 2011, s. 4) och dels finns till försäljning på plantskolan.

2.2. Gemensamma nämnare för förslagen

Jag har i alla de tre förslagen strävat efter en lång skördeperiod. Något som ytterligare kan förstärka förutsättningarna till högsta möjliga avkastning är närhet till bisamhällen. I samtliga förslag kompletterar jag därför odlingen med några bikupor som en biodlare i arbetslaget sköter. Har man inte denna kunskap inom företaget finns möjlighet att skriva hyresavtal där bin, kupor, skötsel och frakt ingår. Detta är en variant Maria Wardin har provat och är mycket nöjd med.

En grupp djur som kan uppfattas som nyttodjur likväl som skadedjur är fåglar. I plantskolan sätts fågelholkar upp för att gynna närvaron av dessa flitiga insektsätare. Samtidigt har man erfarenhet av att årligen bli blåst på konfekten när det gäller aroniaskörden i visningsträdgården. Här är min taktik att man startar upp odlingen och ser vilka åtgärder som behövs av nät eller fågelskrämmor av olika slag.

Området är ganska vindskyddat men en lähäck kan ändå vara aktuell. Dels skyddar den extra mot vind, dels kan den ge området en rumsligare och tryggare karaktär för kunderna och den kan, om växtmaterialet är tätväxande eller tornigt verka avskräckande på rådjur som finns i stort antal på platsen. I första och andra förslaget kan man välja tredje förslagets växtmaterial havtorn och fläder som lähäck. I tredje förslaget är ett exempel på häckmaterial bäraronia. En viktig aspekt att tänka på är att häcken inte får skugga odlingen alltför mycket. Detta förhindras genom att välja sorter med lagom sluthöjd alternativt att man årligen beskär häcken till önskad höjd.

En viktig gemensam nämnare jag redan under de tidigare rubrikerna poängterat är att bärödling är en verksamhet som ligger inom den gröna näringen där företaget redan nu agerar och där arbetslaget har en tillräckligt bred kunskap, lång erfarenhet och trygghet i yrkesrollen för att ta till sig denna utmaning med lust och vilja. Dessutom finns på våra breddgrader knappt ett bättre livsmedel än bär enligt Leif Blomqvist i boken *Trädgårdens bär* från 2007:

Ta vara på det faktum att vi i Norden har världens bästa förutsättningar att odla goda och hälsosamma bär... Vi har långa dagar med ljusa nätter under den tid som bären mognar, då blir bären aromrika. Vi har svala nätter så att inte bären mognar för snabbt, det ger oss söta bär. Vi har kalla vintrar som gör att många skadedjur har svårt att övervintra. Det ger oss hälsosamma bär, utan rester av bekämpningsmedel.

3. Avslutning

3.1 Diskussion

När jag valde ämne för detta kandidatarbete kände jag att det var en fördel att ta avstamp i den egna växtkatalogen och slippa börja från noll igen gällande förklaringar, definitioner och grundkunskap. Denna känsla har följt mig genom hela processen och jag inser nu att jag sparat mycket möda genom att starta upp med växtkatalogen som grund. Att finna lämplig litteratur inom plantskolehistoria och självplockshistoria har vållat mig en del bekymmer. Den bristfälliga dokumentationen var ingen överraskning för mig utan sporrade istället alltmer till att uppmärksamma ämnet. Det finns relativt lite skrivet om bäroddling men mer forskning har utförts nu under de senaste åren. Genom en av intervjuerna fick jag tips om en nyutkommen bok, *Hallonlandet* av Eva Blomberg som jag sent om sinder fick tillgång till.

När det gäller bärlitteraturen hade jag ju bekantat mig med den redan under växtkatalogarbetet, men när jag jämförde jämnåriga böcker av renommierade författare med den kurslitteratur jag fått i Länsstyrelsen kurs fann jag flera motsägande uppgifter om härdighet och växtnamn. Efter en del grubblande och jämförande beslöt jag att ta parti för Länsstyrelsens fakta när meningsskiljaktigheter uppstod i texterna. Detta grundar sig i min tro på att Länsstyrelsens forskning och medvetenhet i dessa frågor gör dem till det mest pålitliga alternativet. Jag har även pratat med Kirsten Jensen på Länsstyrelsen om vissa av dessa fakta och fått goda argument för att deras fakta stämmer.

Överlag har arbetet fortlöpt enligt planerna: jag hittade lämpliga och intresserade informanter, letade upp och bearbetade litteratur och andra källor och slutligen fann jag formerna för resultatredovisningen. En studieteknisk detalj jag upptäckt är att det är bra att dela upp litteratur- och ämnessökningarna till olika tillfällen under arbetets gång. Olika ingångar och idéer om sökord och sökvägar gav ett bredare spektra av resultat. En oväntad hjälp gav Google Bilder där diagram och tabeller förde mig vidare till intressanta källor att följa upp. Jag anser syftet med arbetet vara uppnått i och med intervjuredovisningarna och de faktiska förslagen som utan större åthävor kan förverkligas på den aktuella platsen. Jag ser fram emot att börja praktisera något av dessa förslag så snart tiden gör det möjligt.

I början av arbetet skriver jag om det allmänna problemet med de svenska plantskolornas ojämna arbetsbehov över året. Bärproduktion fyller några av luckorna i GANT-schemat (se bilaga 3) men under vintern finns ännu en period av låg produktion och låg kundtillströmning. En del plantskolor löser detta genom att sälja krukväxter och snittblommor. Många tillverkar och säljer också allahelgona- och julkransar, något Gustafsons Plantskola ska förlänga höstsäsongen med under säsongen 2013.

Under tiden jag skrivit arbetet har jag förstås diskuterat idéer till den egna verksamheten med många i min närhet. Hasselnötsodling, julgransodling och grönsaksodling är några av de förslag jag inte har gått vidare med men som fortfarande finns med i bakhuvudet. Gustafsons Plantskola har redan flera kombinationsverksamheter igång: trädgårdsdesign, rådgivning, anläggning, skötsel och föreläsningar... Frågan är hur många bollar man kan hålla i luften samtidigt.

Några trådar intressanta nog att dra i under framtida undersökningar är en sammanställning av möjligheter till stöd för uppstart till odling och projekt. Jag kände att jag hade svårt att begränsa mig under rubriken "Finansiering" och fick lämna läsaren med sökord, länkar och eget ansvar vid behov att ta reda på mer. Andra undersökningar kan vara att jämföra kundintresse för olika arter och ekologisk odling eller förhållandet ekonomisk ersättning kontra ökad vinst i ekologisk odling av bär jämfört med traditionell odling utan ersättning. Naturligtvis skulle det vara intressant att efter ett antal år utvärdera hur den faktiska odlingen fungerat, vilka val man gjort och vad som kunde gjorts bättre.

3.2 Sammanfattning

Detta arbete handlar i stort om att kunna livnära sig inom den gröna näringen. Problemet jag valt att beakta är det ojämna arbetskraftsbehov som finns i svenska plantskolors odlingsäsong. Detta är ett problem för såväl arbetsgivaren som för arbetstagaren och varje steg på vägen till lösning kan ge branschen en välbehövlig statushöjning som arbetsplats.

Jag har undersökt tre odlares praktik och erfarenheter av kombinationsverksamheter till plantskolor, av bärodling samt av självplocksverksamhet. Målet var att finna väl grundade förslag till hur en befintlig plantskola kan utvecklas för att utnyttja kunskap, ytor och arbetstid på ett bättre sätt. Utifrån en medveten generell hållning i resonemang och avgränsningar får arbetet även allmänt intresse. Utgångspunkten har varit att kombinera plantskoleverksamheten med olika typer av bärodling men jag har även behandlat andra möjligheter som uppkommit under tidens gång.

Presentationen av den befintliga plantskolan och sammandrag av de tre intervjuerna skapar tillsammans med förslagen mitt resultat. Jag har kommit fram till att det finns många möjligheter att utveckla en plantskoleverksamhet. Vill man lägga extra vikt vid att utnyttja de kunskapsresurser som finns inom företaget är bärodling för självplock ett utmärkt alternativ. Synergieffekterna kan bli stora mellan växtförsäljningen och självplocksverksamheten tack vare personalens möjlighet att använda odlingen i rådgivning om sortval och växtsätt.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Informant 1: Maria Wardin, gårdsföretagare, grönsaks- och bär odlare, självplocksföretagare och torgförsäljare, Jäla Falköping, intervju och studiebesök 7 november 2012

Informant 2: Herbert Arvidsson, bär odlare, sortförädlare och självplocksföretagare, Harplinge Halmstad, brevkonversation november 2012

Informant 3: Kerstin Frisk, plantskolepersonal vid Gustafsons Plantskola i Vartofta och fd plantskoleägare, Falköping, intervju 12 december 2012

Tryckta källor

Blomberg, Eva (2012). *Hallonlandet: trädgårdens odling under 200 år*. Lund: Sekel

Blomqvist, Leif (2007). *Trädgårdens bär*. 2 uppl. Lepplax: Leif Blomqvist

Ekologisk odling av aronia och slånaronia (2011). Länsstyrelsen Västra Götaland, ej publicerat material

Jensen, Kirsten (2008). *Pollinering i ekologisk frukt- och bär odling*. Jönköping: Jordbruksverket

Kompendium i ekologisk odling av havtorn (2011). Länsstyrelsen Västra Götaland, ej publicerat material

Kompendium i ekologisk odling av jätteblåbär (2006). Länsstyrelsen Västra Götaland, ej publicerat material

Svensson, Birgitta & Nilsson, Thilda (2010). *Hallon och nya bär [Elektronisk resurs] : slutrapport från projekt 2008-2010*. Alnarp: Hortikultur, Sveriges lantbruksuniversitet (Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-5-184>)

Bredvidläsningsmaterial

Växtkatalog med fokus på bär på friland. Mariestad. Institutionen för kulturvård, GU, Karin Nyholm, ej publicerat material

www.jbv.se Jordbruksverkets hemsida

www.hallonplantor.se Herbert Arvidssons hemsida

www.slu.se Sveriges Lantbruksuniversitets hemsida

Samtliga figurer i rapporten är skapade av författaren själv

Bilaga 1

Intervjufrågor

Maria Wardin, Wardins gårdsprodukter i Jäla
Frilandsodling/kundkontakt

1. Vilken slags verksamhet bedriver ni här på gården?
2. Hur länge har ni haft er verksamhet igång?
3. Hur startade tankarna på en sådan här verksamhet?
4. Hur stor del av ytan och arbetstiden i verksamheten består av bärodling?
5. Dina erfarenheter av en kombinationsverksamhet med frilandsodling av bär.
6. Vilken erfarenhet har du av självplocksverksamheten: Krävande i skötsel och tillsyn, dyr i drift, opålitlig i skörd, skadedjurdrabbad, hårdighetsproblem?
7. Dina erfarenheter av självplockskunderna: Är de pålästa, frågvisa, kräsna, tidspressade, öppna för nyheter?
8. Hur gjordes urvalet av arter och sorter av bär till odlingen?
9. Tankar om bra kombinationer av bär i planeringsskedet eller i praktiken: med avseende på liknande odlingskrav för olika arter, goda smaksammansättningar vid förädling eller populära arter.
10. Vad tror du om idén om en kombination plantskola/frilandsodling av bär?

Intervjufrågor

Herbert Arvidsson, Herberts Hallon Harplinge
Bärodlare/ bärproducent/ sortutvecklare

1. När började ni med er odlingsverksamhet?
2. Hur kom det sig att ni valde inriktning mot självplocksodling av hallon och vinbär?
3. Var de tre delverksamheterna självplock, plantproduktion och sortutveckling igång parallellt, eller blev de en naturlig följd av varandra?
4. Hur går det till när man skapar en egen sorts hallon?
5. Har ni samarbetat med några institutioner som till exempel SLU eller Länsstyrelsen med sortförädlingen?
6. Hur har intresset för bärödling förändrats, hos kunden och hos samhället i allmänhet, under de senaste decennierna enligt er mening?
7. Jämför de tre verksamheterna självplock, plantproduktion och sortförädling. Vilken är roligast, mest tidskrävande, mest ekonomisk lönsam?
8. Vilken eller vilka arter och sorter av bär kan vara lämpliga att odla till självplock och lösviktsförsäljning om man ska starta upp idag? Några särskilda kombinationer av arter? Varför?

Intervjufrågor

Kerstin Frisk, Gustafsons Plantskola i Vartofta
Fd plantskoleägare/ plantskolepersonal

1. Hur länge har du jobbat på plantskola och hur kom det sig att du började med det?
2. Vad har du för utbildning/ fortbildning inom området?
3. Hur skiljer sig de olika plantskolorna åt där du arbetat i fråga om storlek, antal anställda, inriktning och utvecklingskapacitet?
4. Gå tillsammans igenom årets månader och jämför arbetsmoment och arbetsbelastning på en plantskola.
5. Hur påverkar det ojämna ”trycket” dig personligen? Kan man vänja sig vid det?
6. En hypotetisk fråga: om du vore plantskoleägare och stod inför en liknande situation med ett ojämnt arbetstryck och samtidigt på tröskeln att utvidga verksamheten, hur skulle du tänka och prioritera då?
7. Hur tänker du inför mitt förslag till kombinationsverksamhet? Är det genomförbart? Är det kompatibelt med plantskoleverksamheten? Fördelar och nackdelar? Saker att tänka på? Är det alltför arbetskrävande, säsongsbetonat eller ointressant för kunden? För stort projekt att dra igång, alltför skötselkrävande?
8. Tror du att mitt förslag ger ett tillräckligt mervärde till helhetsintrycket av företaget, av miljön, av upplevelsen?
9. Finns det andra kombinationsverksamheter du funderat på eller sett i praktiken som fungerar bra? Vilka och varför?

Bilaga 2

Översiktsplan Gustafsons Plantskola i Vartofta

